

Miloš Petrović*

LJUDSKA PRAVA KAO PARADIGMA EVROPSKOG IDENTITETA

Sažetak

Posledice II svetskog rata na evropskom tlu bile su jedan od glavnih povoda za institucionalizaciju borbe za ljudska prava. Već je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Rim, 1950) kao svoj lajtmotiv istakla "...duboku veru u one osnovne slobode koje su temelj pravde i mira u svetu ...", i postavila osnove izgradnje jednog zajedničkog, evropskog sistema garancije i zaštite ljudskih prava i sloboda. Ovaj sistem, dalje izgrađivan kroz mehanizme KEBS-a i kasnije OEBS-a, kroz mehanizme EU, i brojne druge, ima jednu neprekinutu nit: vladavina prava, a ne vladavina ljudi. I zaista, Zapadna Evropa je već krajem 60-ih i polovinom 70-ih, sa odlaskom Salazara, grčkih pukovnika i Franka ostala bez poslednjih samodržaca, osoba čiju vladavinu je odlikovalo brutalno kršenje ljudskih prava, i od tih dana, ona postaje područje jedinstvenog tržišta, spoljne politike i politike odbrane, monetarnog i carinskog sistema; više značajno, a manje uočljivo, ona u najvećoj mogućoj meri postaje područje vladavine prava i poštovanja demokratskih načela neophodnih za izgradnju sistema zaštite i poštovanja ljudskih prava. Istok Evrope, a posebno zemlje bivše SFRJ u pogledu poštovanja ljudskih prava nalaze se u svojevrsnom paradoksu: Još iz vremena socijalizma preuzete su brojne međunarodno-pravne obaveze poštovanja ljudskih prava, a sa druge strane, kršenja i nepoštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda na području bivše SFRJ dostigli su zabrinjavajuće razmere.

Imati evropski identitet i baštiniti njegove osnovne vrednosti znači imati aktivan pristup zaštiti ljudskih prava, za razliku od prisutnog i nedelotvornog deklarativnog pristupa, koji predstavlja teško nasleđe ali i obrazac ponašanja u većini današnjih država bivše SFRJ.

---

* Doc. dr., Državni univerzitet Novi Pazar, Departman za pravno – ekonomske nauke

U ovom radu obrađene su osnovne pravne pretpostavke evropskog sistema ljudskih prava, sa ciljem da se ukaže na potrebu poštovanja jednog pravnog i vrednosnog poretka koji u najvećoj mogućoj meri omogućuje uživanje ljudskih sloboda i prava, ima efikasan sistem njihove zaštite, adekvatne instrumente nadzora i respektabilnu evoluciju koja je etablirala i određena ljudska prava poslednje generacije na način još uvek nepoznat u većem delu sveta.

Ključne reči: ljudska prava, osnovne slobode, evropski identitet

UVOD

Kao što nije evroskepticizam reći da nam prošlost Evrope svedoči o užasima ratova koji su se dešavali na njenoj teritoriji vekovima unazad, tako nije ni evrocentrizam istaći i to da su poštovanje i zaštita ljudskih prava i njihovo uzdizanje na najviši mogući stepen garancija svoj vrhunac dostigli upravo u okvirima evropske pravne tradicije. Neretko, teorijske rasprave na ovu temu počinju navođenjem prvih evropskih dokumenata u kojim su date određene garancije ljudskih prava, počev od Velike povelje o slobodama (*Magna carta libertatum*), engleskog kralja Džona bez zemlje, iz 1215. godine, pa zatim Vestfalskog mira iz 1648. godine, kojim se (između ostalih novina) na evropsko tle uvode određena prava iz oblasti ispovedanja vere, pa preko engleskog Zakona o pravima (*Bill of Rights*) iz 1689. godine, do francuske Deklaracije prava čoveka i građanina, iz 1789. godine. Ovaj istoricistički pristup neretko je praćen i raspravama branilaca prirodnopravnih sa jedne, i pozitivističkih tumačenja sa druge strane, oko porekla ljudskih prava, pri čemu rasprave s jedne strane idu u pravcu dokazivanja da su ljudske slobode i prava prirodNOPravna kategorija imanentna samoj suštini prava, a sa druge strane, u pravcu dokazivanja da su ljudska prava plod volje zakonodavca, i da su kao takva podložna nastajanju, promenama i nestajanju. Bez obzira na razlike u stavovima zastupnika dveju škola (koje, u konačnom i nisu tema ovog rada), ljudska prava na evropskom kontinentu su našla, za razliku od većine drugih kontinenata, pogodnije tle za svoj razvoj i rast, što se naročito ispoljava u periodu nakon II svetskog rata. Sama početna ideja ujedinjavanja Evrope kao jedan od lajtmotiva ima poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda¹, a celokupan evropski integrativni proces praćen je usvajanjem brojnih do-

¹ Ova tvrdnja se najbolje ogleda u preambularnim odredbama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, pogotovo u odredbi 4. " ... zajedničkim shvatanjem i poštovanjem ljudskih prava... " i u odredbi 5. " ... vlade evropskih zemalja koje su sličnih pogleda i imaju zajedničko nasleđe političkih tradicija, ideala, slobode i vladavine prava ... ". Pun tekst Konvencije videti u : *Instrumenti Saveta Evrope*; Beogradski centar za ljudska prava; 2000.; Beograd.

kumenata koji sadrže garancije ljudskih prava i osnovnih sloboda,² formiranjem posebnih mehanizama nadzora, zaštite i kontrole poštovanja pomenutih prava i sloboda,³ efektivizacijom određenih prava⁴ i apsolutizacijom pojedinih prava⁵ na način nepoznat i još uvek nedostižan u drugim delovima sveta, odnosno u drugim pravnim i civilizacijskim krugovima.

Bez namere da umanjujemo značaj drugih velikih pravnih sistema u pogledu njihovog doprinosa razvoju teorije i prakse ljudskih prava, a imajući u vidu geografske i istorijske faktore i savremene integrativne procese koji područje Zapadnog Balkana opredeljuju kao prostor na kom se primenjuju – mogu primenjivati – moraju primenjivati pravila evropskog partikularnog prava ljudskih prava, u tekstu koji sledi bliže ćemo se upoznati sa osnovnim pretpostavkama ovog sistema ljudskih prava.

OSNOVNE PRETPOSTAVKE EVROPSKOG SISTEMA LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA

Evropski sistem prava čoveka, u svojoj savršenosti, pati od jednog nedostatka: Disperzivan je, i suviše razuđen u brojnim dokumentima. Ova činjenica pred istraživača postavlja zadatak da u velikom broju dokumenata nađe onu zajedničku nit, onu tačku ili tačke vezivanja koje su dovoljno čvrste da sve ove dokumente⁶ povežu u jedinstven sistem. Analizirajući najznačajnije evropske dokumente koji u sebi sadrže garancije ljudskih prava i osnovnih sloboda, za potrebe ovog rada, kao kamene temeljce evropskog sistema prava čoveka možemo navesti: pravo na dostojanstvo (kao zajednički nazivnik za pravo na ljudsko dostojanstvo, pravo na život i

² Pored već pomenute Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Rim, 1950.), navešćemo još neke, najznačajnije dokumente koji se bave zaštitom ljudskih prava i osnovnih sloboda, a doneti su na evropskom tlu nakon Drugog svetskog rata: Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka; Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina; Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima; Evropska socijalna povelja; Povelja o osnovnim pravima u Evropskoj uniji; Evropska konvencija o ostvarivanju dečijih prava; ...

³ Evropski sud za ljudska prava; OEBS – Ured za demokratske institucije i ljudska prava; OEBS – Visoki komesar za nacionalne manjine; ...

⁴ Tipičan primer je konkretizacija prava hendikepiranih osoba navedena u čl.15.(2) Evropske socijalne povelje (revidirana) iz 1996. godine, kojim se strane ugovornice **posebno obavezuju** (prim. M.P.) da preduzmu mere u cilju zapošljavanja navedenih osoba.

⁵ Kao primer navodimo apsolutno ukidanje smrtne kazne, kako u pogledu izvršenja, tako i u pogledu izricanja iste kao osude, dato Protokolom br. 13. (2002.) uz Evropsku Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda; i članom 2. Povelje o osnovnim pravima u Evropskoj uniji (2000.).

⁶ Za potrebe ovog rada zadržaćemo se na analizi osnovnih načela najznačajnijih dokumenata evropskog prava ljudskih prava: Evropske Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda; Evropske socijalne povelje i Povelje o osnovnim pravima u Evropskoj uniji; pošto iste pružaju mogućnost praćenja istorijskog razvoja evropskog prava ljudskih prava, a ujedno sadrže sva najznačajnija pravila i principe ovog prava i osnov su ili model donošenja brojnih drugih dokumenata o zaštiti ljudskih prava na evropskom tlu.

zabranu ropstva i prinudnog rada), pravo na slobodu, pravo na jednakost (koje u sebi uključuje, pored brojnih drugih prava, i zabranu diskriminacije i jednake verske slobode), pravo solidarnosti (koje u sebi uključuje i različite pozitivne obaveze država), građanska prava, pravo na pravdu i princip proporcionalnosti u ograničavanju prava. Ovako postavljen okvir potrebno je dopuniti i činjenicom institucionalne mogućnosti sudske zaštite prava pred posebnim nadnacionalnim sudskim organom – Evropskim sudom za ljudska prava. Osvrnimo se ukratko na svaku od navedenih pretpostavki:

Pravo na dostojanstvo

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Evropska konvencija) u osnovnom tekstu, a ni u kasnijim Protokolima ne garantuje pravo na ljudsko dostojanstvo kao posebno pravo, ali stvara nužan normativni okvir za prepoznavanje ovog prava, pogotovo u onim odredbama kojima se štiti pravo na život, ustanovljava zabrana mučenja, ropstva i prinudnog rada, i zabrane kazne zatvora za dug. Kao dokument koji se bavi kako joj i samo ime kaže osnovnim slobodama i pravima, ista nije bila u mogućnosti da detaljnije razradi pojedina od prava koja je garantovala, pa tako ne daje ni definiciju mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, iako ove postupke izrekom zabranjuje. U evropskom sistemu ljudskih prava definicija ovih pojmova nije data ni Evropskom konvencijom o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1987), niti u Povelji o osnovnim pravima EU(2000), već se kao podrazumevajuća⁷ koristi definicija iz čl.1. Konvencije UN protiv mučenja, svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka,⁸ što bi u dogledno vreme svakako trebalo ispraviti, posebno ako se ima u vidu ustaljena praksa u okviru Saveta Evrope da se Evropska

⁷ Evropski sud za ljudska prava u predmetima u kojima odlučuje o postojanju povreda člana 3. Evropske konvencije, elemente mučenja, svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni posmatra u koordinatama definicije date Konvencijom UN protiv mučenja, svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, kao na primer u predmetima *Selmouni v. France* App. No. 25803/9, i *Boicenco v. Moldova*, No 41088/05. Videti više u: M. Petrović, *Obaveza poštovanja standarda postavljenih Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda prilikom primene policijskih ovlašćenja*, Zbornik radova sa naučno-stručnog skupa "Pravo i forenzika u kriminalistici" Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2010. strane 77.-88.

⁸ Prema članu 1. Konvencije protiv mučenja, " *mučenje označava svaki čin kojim se nekom licu nanose veliki bol ili patnja, fizički ili duševni, s ciljem da se od njega ili od nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanje, da bi se ono kaznilo za delo koje je izvršilo, ono ili neko treće lice, da bi se ono ili neko treće lice zastrašilo ili primoralo na nešto, ili iz bilo kog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije, kada takav bol ili patnju nanese javni službenik ili druga osoba koja deluje u zvaničnom svojstvu, ili se to učini na njegov podsticaj ili uz njegovu saglasnost. Ovo se ne odnosi na bol ili patnju koji samo proističu iz primene zakonitih sankcija ili su njihov deo ili s njima povezani.*" Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Zbirka međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima II, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1996.

konvencija povremeno dopunjuje Protokolima, kojima se uvode garancije "novih" prava ili se pojedina prava garantuju na kvalitetniji način. Pravo na dostojanstvo je kvalitativno bolje garantovano u Povelji o osnovnim pravima u Evropskoj uniji (2000),⁹ gde je postavljeno na pijedestal kao prvo pravo koje ova Povelja garantuje. Kao jedan znatno moderniji dokument, donet 50 godina nakon Evropske konvencije, Povelja realistički sagledava mogućnosti ugrožavanja ljudskog dostojanstva, pa tako uvodi i neke dodatne garancije ovog prava koje se odnose na zabranu trgovine ljudima, i na zabranu vršenja eugenetske prakse (*tako raširene u Nemačkoj Rajhu, u cilju stvaranja čiste arijevske rase* – prim. M.P.) a naročito postupaka usmerenih na selekciju ljudi, zatim zabrane da ljudsko telo i njegovi delovi budu izvor finansijskog profita, i konačno zabranu reproduktivnog kloniranja ljudskih bića. Očigledno je da su medicinske nauke uznapredovale, čime se otvorilo i jedno široko polje za moguće zloupotrebe, što Povelja lepo prepoznaje, i na jedan moderan način daje odgovor na pitanje šta je nedopustivo činjenje posmatrano sa pozicija zaštite i poštovanja ljudskog dostojanstva. Ni revidirana Evropska socijalna povelja (1996) nije ostala bez odgovora na pitanje zaštite ljudskog dostojanstva, naravno pri tom se zadržavajući u krugu specifičnih prava koja ona garantuje. Tako nadahnjujuće i humanistički deluju odredbe člana 15. kojim se garantuje hendikepiranim osobama pravo na nezavisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice; člana 23. kojim se garantuje pravo starim licima na društvenu zaštitu; člana 26. kojim se garantuje pravo radnika na dostojanstvo na radu, i člana 30. kojim se garantuje pravo na zaštitu protiv siromaštva i društvenog isključivanja. Odredbama revidirane Evropske socijalne povelje kojima se štiti ljudsko dostojanstvo, posmatranim sa aktuelnog nivoa razvijenosti teorije prava ljudskih prava, sigurno se ništa ne bi moglo oduzeti, a teško da bi se šta moglo i dodati.

Pravo na slobodu

Za razliku od prava na poštovanje ljudskog dostojanstva koje u Evropskoj konvenciji nije bilo prepoznato kao "samostalno" pravo, pravo na slobodu je, u različitim oblicima i modalitetima ispoljavanja, garantovano u značajnom broju normi pomenute Konvencije. Evropska konvencija svojim normama garantuje pravo na slobodu i sigurnost, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, slobodu misli, savesti, veroispovesti,

⁹ Iako je Povelja o osnovnim pravima EU dokument donet pod okriljem Evropske unije, a Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda dokument koji je donet od strane država članica Saveta Evrope, s obzirom integracione procese u Evropi, smatramo nespornim da ova dva dokumenta posmatramo kao komplementarne, što oni uistinu i jesu u najvećem delu Evrope, sa izraženom tendencijom da to u dogledno vreme budu i na gotovo celokupnom prostoru Zapadnog Balkana.

izražavanja, okupljanja i udruživanja, pravo na sklapanje braka, a kasnijim Protokolima i pravo na imovinu, obrazovanje i slobodne izbore (Protokol br. 1, iz 1952. godine), pravo na slobodu kretanja i izbora prebivališta (Protokol br. 4, iz 1963. godine), i pravo na azil (Protokol br. 7, iz 1984. godine). U vreme njenog donošenja, kada je blokovska podela Evrope već bila veoma jasno iscertana, verovatno ni tvorci Evropske konvencije nisu pretpostavljali da će njihovo poimanje osnovnih ljudskih sloboda biti jedan od "idejnih svetionika" na putovanju Istočnoevropskih zemalja iz socijalističko-jednopartijskih u demokratski uređena društva u kojima se kroz vladavinu prava ostvaruje koncept poštovanja i zaštite ljudskih sloboda i prava. Bez obzira na namere pisaca Evropske konvencije, iz današnje perspektive posmatrano, uočljivo je da je ovaj, nakon Drugog svetskog rata, prvi pravno-obavezujući međunarodni dokument iz oblasti ljudskih prava obuhvatio najširi mogući spektar tada poznatih ljudskih sloboda, a ovoj tvrdnji u prilog govori i činjenica da su u Povelju o osnovnim pravima EU inkorporirane sve slobode navedene u Evropskoj konvenciji, uz neznatne izmene u formulaciji, ali bez uticaja na suštinu garantovanih sloboda. Novina koju uvodi Povelja o osnovnim pravima EU (pored garancije da svako ima pravo na slobodan izbor zanimanja – koja ne postoji u Evropskoj konvenciji, već se do nje dolazi posrednim putem, preko tumačenja garancija o pravu na sindikalno udruživanje) je pravo na zaštitu ličnih podataka, koje je uočeno kao potreba usled razvoja informacionih tehnologija i postojanja realne opasnosti da nečiji podaci budu zloupotrebjeni, i da time, pored ugroženosti ovog prava, budu ugrožena i druga prava te osobe, kao što su pravo na privatnost, imovinu, pravo na slobodno učešće na izborima,¹⁰ i/ili neka druga prava u zavisnosti od namere koju ima lice koje bespravno koristi nečije lične podatke. Ono što je posebnost člana 8. Povelje o osnovnim pravima EU je da, za razliku od drugih članova, kao i za razliku od većine međunarodno-pravnih dokumenata koji sadrže garancije ljudskih prava, ne pristupa određenju osobe koja ima pravo na način: "svako ima pravo da ...", već uvodi radikalnu novinu uvodeći pravo na zaštitu ličnih podataka "...koji se odnose na njega odnosno nju.", čineći tako i normativni iskorak u prilog promocije rodne ravnopravnosti kao jednog od već uveliko etabliranih obrazaca ponašanja u modernim evropskim demokratijama, i overavajući stvarnost jedna društvene promene kojoj je ovaj jezički izraz potvrdio legitimitet i legalitet.¹¹

¹⁰ Korišćenjem ličnih podataka doseljenika iz Pakistana, u Bredfordu (Velika Britanija) je u toku parlamentarnih izbora 2001. godine došlo do manipulacije glasovima, koja je otkrivena kada su pojedini glasači došli na izborna mesta gde im je saopšteno da su već glasali poštom. Videti više u: V. Vasović, *Savremene demokratije I*, Službeni glasnik, Beograd, 2008. strana 111.

¹¹ Više o rodnoj ravnopravnosti u pravničkoj terminologiji videti u: N. Nelević, *Ženski jezik u muškom svetu*, Perjanik br. 11, Danilovgrad, 2006. strane 129. – 133.

Pravo na jednakost

Skup pravnih garancija koje smo nazvali zajedničkim imenom – pravo na jednakost, doživeo je najveću transformaciju u evropskom pravu ljudskih prava, počev od Drugog svetskog rata do današnjih dana. Evropska konvencija nije na idealan način garantovala pravo na jednakost, pre svega ne prepoznajući ga kao posebno pravo, a zatim podvedeći ga samo pod jedan pojam – zabranu diskriminacije. Čak i sama zabrana diskriminacije u Evropskoj konvenciji nije postavljena na zadovoljavajući način, samo u jednom članu koji ima tek jedan stav, navodi se da se "uživanje prava i sloboda predviđenih u Evropskoj konvenciji obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu,..."", što je nedovoljno, jer dovodi ovo pravo na jedan visok nivo apstraktnosti i realne neprimenivosti, pogotovu zbog toga što ne upućuje na pozitivne mere koje države potpisnice moraju preduzeti u cilju sprečavanja diskriminacije. Dalji razvoj prava na jednakost kroz Protokole uz Evropsku konvenciju tek donekle je ispravio početne nedostatke, ali samo u dva slučaja. U prvom slučaju, Protokol br. 7 (1984) garantovao je ravnopravnost supružnika u pogledu međusobnih građansko-pravnih prava i obaveza i odnosa prema deci, u braku i u slučaju njegovog prekida, a u drugom slučaju, Protokolom br. 12 (2000) ispravlja se prethodno navedena nelogičnost vezana za zabranu diskriminacije, ponavljanjem teksta zabrane datog u Evropskoj konvenciji i dodavanjem još jednog stava uz pomenuti tekst, kojim se javne vlasti država potpisnica obavezuju da neće ni prema kome vršiti diskriminaciju po bilo kom od mogućih diskriminatorskih osnova. Revidirana Evropska socijalna povelja (1996) ima znatno inovativniji pristup skupu prava koja čine pravo na jednakost – pored već prethodno pominjanih odredbi kojima se u značajnoj meri štiti dostojanstvo ali i omogućava pravo na jednakost hendikepiranim osobama i starim osobama, ova Povelja posebnu pažnju poklanja zabrani diskriminacije garantujući svim licima pravo na jednake mogućnosti i jednak tretman u pogledu zapošljavanja, i kao posebno značajno ukazuje (u jednoj blažoj formi, koristeći izraz – "koliko god je to moguće") na potrebu da određene kategorije lica (prvenstveno žene) ne budu diskriminisane prilikom zapošljavanja zbog činjenice da imaju porodicu i obaveze prema porodici i podizanju dece. Konačno, pun vrednosni sistem pravo na jednakost je dobilo u Povelji o osnovnim pravima EU (2000), gde se pored već standardnih odredbi o zabrani diskriminacije, uvode i garancije o jednakosti svih pred zakonom što kumulativno sa zabranom diskriminacije predstavlja temelj vladavine prava u smislu stvaranja mogućnosti za nesmetan razvoj, poštovanje i zaštitu ljudskih prava. Ove dve garancije su temelj za čitav niz daljih garancija koje se nalaze u

Povelji o osnovnim pravima, od kojih su posebno značajne: - ravnopravnost polova, na svim poljima uključujući i zapošljavanje, rad i platu; zatim uvažavanje poštovanja različitosti religija, kultura i jezika, što daje jednu dodatnu dimenziju ostvarljivosti pravu na slobodu misli, savesti i religije; garancija uvažavanja prava deteta na jedan drugačiji način – kroz manje zaštitnički a više participativni pristup kojim se uvažavaju osobenosti deteta kao ličnosti i njegove sposobnosti da u stvarima koje se tiču njega samog bude saslušan i njegov glas; i konačno, adopcijom progresivnih pravila iz Evropske socijalne povelje, i Povelja o osnovnim pravima poklanja pažnju i garantuje posebna prava hendikepiranim osobama i starim osobama, a sve u cilju njihovog potpunog uključenja u društvo na način koji im omogućava da se osećaju jednako vrednim i koji čuva njihovo ljudsko dostojanstvo.

Pravo solidarnosti

U prava solidarnosti, onako kako su koncipirana u ključnim dokumentima evropskog sistema ljudskih prava, možemo svrstati dve grupe prava: jedno su prava koje određene grupe lica koja imaju zajednički interes ostvaruju udruživanjem u određene organizacije radi lakšeg ostvarivanja i zaštite svojih prava, a druga grupa su prava u čijem ostvarivanju aktivnu ulogu igra država. Zajednička karakteristika obeju ovih grupa je da spadaju u takozvana ekonomsko-socijalna prava, čijim se ostvarivanjem "ljudi dovode u sličan, ravnopravan i pravedan položaj kako bi stvarno mogli da uživaju svoja građanska i politička prava."¹² Evropska konvencija prepoznaje relativno mali broj prava solidarnosti, među kojima valja istaći pravo na osnivanje sindikata i pravo na učlanjivanje u sindikat, ali joj zbog toga ne treba zameriti, jer je nedugo posle nje, pod okriljem iste organizacije doneta Evropska socijalna povelja (1961), koja je sadržavala za tadašnje uslove respektabilan broj prava solidarnosti, a ista je revidirana i dopunjena 1996. godine, kada su u njen tekst stavljene i garancije nekih prava koja do tada nisu bila ozbiljnije garantovana, kao što je na primer, posebno pravo na zaštitu od društvenog isključivanja. Revidirana Evropska socijalna povelja i Povelja o osnovnim pravima EU imaju brojne dodirne tačke u pogledu prava na solidarnost, kao što su garancije prava radnika na informisanost i konsultovanje u preduzetništvu, pravo kolektivnog ugovaranja i pregovaranja, pravo na usluge traženja zaposlenja, zaštitu u slučaju gubitka posla, pravo na pravedne i poštene uslove rada, pravo na posebnu zaštitu mladih na radu, pravo

¹² V. Dimitrijević, D. Popović, T. Papić, V. Petrović, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007. strana 59.

na socijalno osiguranje, socijalnu pomoć i zdravstvenu zaštitu. Ovu listu prava na solidarnost treba dopuniti sa još dva prava koja spadaju u prava novije generacije,¹³ a koja su garantovana Osnovnom poveljom o pravima EU. Jedno je pravo na zaštitu životne sredine koje se pojavljuje kao odgovor na posledice ubrzanog industrijskog razvoja kojeg prati zagađenje životne sredine, a drugo pravo je zaštita potrošača, koja je u ovom dokumentu samo načelno istaknuta kao pravo i čija se dalja evolucija u međunarodnom pravu tek očekuje u narednom periodu. Bez obzira što je zaštita potrošača samo naglašena i nedovoljno razvijena u Osnovnoj povelji o pravima EU, ona predstavlja značajnu potvrdu u uvodu iznetih stavova o progresivnosti u razvoju ljudskih prava na evropskom tlu u periodu od Drugog svetskog rata do današnjih dana.

Građanska prava

Evropska konvencija se nekako u svom osnovnom tekstu mnogo više bavila ljudskim slobodama, a manje građanskim pravima, i osim prava na život i ovom pravu bliskih prava, prava na pravdu, prava na sklapanje braka i prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, sve ostale garancije tiču se ljudskih sloboda: sloboda i bezbednost ličnosti, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja. Ovaj očigledni nesklad ispravljen je već u prvim Protokolima uz Evropsku konvenciju, pa je u Protokolu br. 1 (1952) garantovano pravo na slobodne izbore, a u Protokolu br. 4 (1963) garantovana je sloboda kretanja i sloboda izbora boravišta. Ovo su dva suštinska građanska prava, prvo zbog toga što omogućuje participaciju građana u vlasti, a drugo iz razloga što svakom građaninu omogućava da se kreće, i izabere mesto stanovanja u kom će, prema njegovim ličnim kriterijumima, moći u najvećoj mogućoj meri da se ostvari i emancipuje kao ličnost, i tako izvrši pozitivan povratni uticaj na nivo ostvarivanja svojih garantovanih ljudskih prava i sloboda. Osnovna povelja o pravima EU prepoznaje ista građanska prava kao i Protokoli uz Evropsku konvenciju, mada ostaje nejasno zašto su oba dokumenta izbegla da se pozitivno odrede prema građanskom pravu na ravnopravan pristup javnim službama, na način sličan onom kako je to urađeno u čl. 25. st. 2 Pakta o građanskim i političkim pravima (1966), što bi demokratski kapacitet ovih dokumenata podiglo na znatno viši nivo, jer unošenje takve odredbe označava okret ka poštovanju nečijih građanskih prava posmatranih kroz prizmu profesionalnih kvaliteta i dostojnosti, a ne političke ili partijske pripadnosti. Doduše, verovatno

¹³ Pojedini autori koriste izraz –prava treće generacije. Videti: M. Rudić, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2001. strana 25.

su autori tekstova Evropske konvencije i Osnovne povelje o pravima EU smatrali da opšte pravilo o zabrani diskriminacije pokriva i ovo polje, ili su jednostavno imali saznanja da ne postoji konsenzus za unošenje jedne takve odredbe, mada vremenu u kom živimo i koje je opterećeno brojnim naslagama prošlosti u evropskim zemljama koje su jedan period provele u jednopartijskim sistemima vlasti, sigurno bi dobro došla jedna takva garancija koja sprečava nedostojne čak i da pokušaju da ravnopravno sa ostalim građanima konkurišu za pristup javnim službama. U protivnom, i razvijenijim delovima Evrope može se desiti "balkanski sindrom" političara, gradonačelnika, sudija i drugih državnih nameštenika, koji su svoju nedostojnost više puta dokazali na delu, a pri tom još uvek obavljaju značajne javne funkcije.

Pravo na pravdu

Očigledno je pravda pojam i zamisao koja ima jednu od ključnih uloga u samoj konstrukciji partikularnog evropskog prava ljudskih prava. U prilog tome govori i njeno mesto već u preambularnim odredbama Evropske konvencije u kojima se potvrđuje "duboka vera u osnovne slobode koje su temelj pravde ..." i u preambularnim odredbama Osnovne povelje o pravima EU, koje stavljaju pojedinca u centar svojih aktivnosti stvaranjem jedinstvenog područja "...slobode, bezbednosti i pravde." Pravda, ovako visoko rangirana, predstavlja složen pojam koji u sebi sadrži dve posebne grupe prava, čije pravne garancije se nalaze u respektabilnom broju odredbi Evropske konvencije i Osnovne povelje o pravima EU. Prvu grupu čine prava na pravnu sigurnost u koje spadaju određenost krivičnog dela u zakonu (*nullum crimen sine lege*) i određenost kazne u zakonu (*nulla poena sine lege*). Druga grupa prava je nešto disperzivnija, ali samo kada je Evropska konvencija u pitanju (Osnovna povelja o pravima EU sadrži sva dole navedena pravila relativno precizno i pregledno sistematizovana), odnosno neka prava iz ove grupe su garantovana naknadno u Protokolima uz Evropsku konvenciju, i ako za prava prve grupe možemo reći da predstavljaju materijalne odredbe u smislu unutrašnjeg krivičnog prava, onda bi prava druge grupe spadala u procesne garancije. U ova prava spadaju: pravo na nezavisan i nepristrasan sud obrazovan na osnovu zakona, pravo na ravnopravan pristup sudu, pretpostavka nevinosti i pravo na pravnu pomoć, pravo na pravično suđenje i jednakost oružja (npr. strankino pravo uvida u spise sudskog predmeta, obaveza suda da obrazloži svoje odluke i presude, pravo stranke da svoje dokaze saopšti na način koji je neće dovesti u nepovoljniji položaj i sl.), pravo na javnost postupka, osim u onim slu-

čajevima kada postoji opravdan interes za isključenje javnosti,¹⁴ pravo na razuman rok trajanja suđenja,¹⁵ pravo na žalbu u krivičnim stvarima, pravo na naknadu štete zbog neosnovane osude i pravilo *ne bis in idem*. Svako ne treba ispustiti iz vida još jedan vrlo važan segment kojim se u život sprovodi pravo na pravdu, a to je na osnovu Evropske konvencije formirani Evropski sud za ljudska prava, koji ima nadležnost nad svim predmetima njemu upućenim pojedinačno, od strane nevladine organizacije ili grupe lica, pod uslovom da se predmeti tiču tumačenja i primene Evropske konvencije i protokola uz nju, da su iscrpljeni svi unutrašnji pravni lekovi i da je predstavka podneta u roku od šest meseci od donošenja pravosnažne odluke u unutrašnjem pravnom sistemu. Pored ove nadležnosti, bitna uloga u sprovođenju prava na pravdu data je Sudu i njegovom nadležnošću da razmatra sporove koji se odnose na povredu Evropske konvencije i protokola uz nju, a koje jedna ili više strana ugovornica pripisuju drugoj ili drugim stranama ugovornicama.

Princip proporcionalnosti u ograničavanju prava

Evropska konvencija sadrži određeni broj prava (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda izražavanja i sloboda okupljanja i udruživanja) čije se uživanje može ograničiti po obimu i kvalitetu u tačno predviđenim situacijama, kao što su interesi nacionalne ili javne bezbednosti, slučajevi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštita zdravlja ili morala, ili zaštita sloboda i prava drugih. Svako ograničavanje uživanja određenih prava iz nekog drugog razloga, osim razloga prethodno navedenih, predstavljalo bi kršenje Evropske konvencije. Takođe, prema članu 15. Evropske konvencije, određena prava (osim prava na život, zabrane mučenja, zabrane ropstva i prinudnog rada i poštovanja načela zakonitosti u pogledu kažnjavanja za izvršeno krivično delo), mogu se suspendovati dok traju najnužnije mere koje iziskuje hitnost situacije. Osnovna povelja o pravima EU ima malo drugačiji pravno-tehnički pristup ovom problemu, mada suštinski ostaje na istim pozicijama kao i Evropska konvencija. Prema tekstu čl. 52. st. 1. Osnovne

¹⁴ Kao na primer: isključenje javnosti u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u posebnim okolnostima kada bi po oceni suda javnost mogla da naškodi interesima pravde.

¹⁵ Razuman rok za okončanje jednog sudskog postupka je relativan pojam, na čiju ocenu utiče složenost predmeta, odnosno okolnosti slučaja povodom koga se vodi postupak. U teoriji ima mišljenja da je osnov na temelju kog se može ceniti razumnost roka postupanja sadržan u formuli "3+2+1", pri čemu se smatra, da ako postupak nije posebno komplikovan, prvostepeni sud treba da donese odluku u roku od tri godine od početka postupka, drugostepeni sud u roku od dve godine od kako mu je predmet dostavljen, a sud trećeg stepena u roku od jedne godine. Videti više u: V. Dimitrijević, D. Popović, T. Papić, V. Petrović, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007. strana 198.

povelje, "svako ograničavanje primene onih prava i sloboda koje priznaje ova Povelja mora biti zasnovano na zakonu i mora poštovati suštinu tih prava i sloboda. Na osnovu principa proporcionalnosti, do ograničenja može doći samo ukoliko su ona neophodna i ukoliko ispunjavaju ciljeve od opšteg interesa koje priznaje Unija ili ukoliko postoji potreba zaštite prava i sloboda drugih." Ovo ostavlja određenu nejasnoću da li se prema odredbama Osnovne povelje mogu ograničiti sva prava koja su njome garantovana, ili samo neka prava, za pretpostaviti ona koja se mogu ograničiti i na osnovu teksta Evropske konvencije. U pogledu standarda koji se moraju ispuniti da bi se aktivirala klauzula o ograničavanju prava, svakako je najbitnija proporcionalnost između nivoa, vremenskog trajanja i teritorijalnog zahvata ograničenja prava sa jedne strane i, sa druge strane, cilja koji se ograničenjima želi postići, odnosno značaja onih društvenih vrednosti koje se žele sačuvati uvođenjem jedne takve mere kao što je suspenzija ili ograničenje pojedinih ljudskih sloboda i prava. U svakom slučaju, proporcionalnost podrazumeva postojanje barem tri kumulativna uslova: legalnosti ograničenja, legitimnosti ograničenja i postojanje nužnosti ograničenja, pri čemu se pod legalnošću smatra postojanje zakonske klauzule o mogućnosti njihovog ograničenja,¹⁶ pod legitimnošću suštinska opravdanost ograničenja a pod nužnošću ograničenja se smatra dužnost države da pokaže da je postojala stvarna i ozbiljna potreba za njim.¹⁷ Bez obzira na svu dopuštenost ograničenja i suspenzije pojedinih prava i sloboda, uvek treba imati na umu da su ogledalo demokratičnosti i vladavine prava u jednoj državi upravo ljudska prava i slobode koje se poštuju u njihovom punom obimu, jer samo kada se na takav način koriste, ljudske slobode i prava ostvaruju svoju svrhu, a to je slobodan i dostojanstven čovek u zajednici sa drugim slobodnim i dostojanstvenim ljudima.

UMESTO ZAKLJUČKA – BALKANSKI RASKORAK IZMEĐU NORMATIVNOG I FAKTIČKOG

Suštinsko pitanje na Zapadnom Balkanu nakon ratova za jugoslovensko nasleđe je: - U kom smeru se dalje kretati? Odgovor je skoro jednoglasan, u najširim slojevima društva, jednako kao i u političkim elitama, u pravcu članstva u Evropskoj uniji. Pri tom se zaboravlja da članstvo u pomenutoj organizaciji podrazumeva brojna prilagođavanja koja nisu samo u sferi ekonomskog i političkog života, reformi pravosuđa ili službi bezbednosti. Jedno od najznačajnijih prilagođavanja odnosi se na promenu svesti o važnosti poštovanja ljudskih prava i sloboda, koja čine samu

¹⁶ V. Dimitrijević, D. Popović, T. Papić, V. Petrović, *Op.cit.* strana 132.

¹⁷ *Ibid*, strana 135.

suštinu evropskog identiteta. Zemlje Zapadnog Balkana pokazuju značajnu želju da se obavezuju brojnim međunarodno-pravnim dokumentima kojima se štite i unapređuju ljudska prava, pojedine od njih odlaze i korak dalje, pa same kreiraju pojedine institute za zaštitu manjinskih prava koji teorijski predstavljaju gotovo savršene modele, ali kao i svaki gotovo savršeni model, i ovi modeli pate od nesavršenosti koja se pokazuje na najnepoželjnijem mestu – u praksi; u kojoj služe za politička potkusurivanja, raspirivanja nacionalnih strasti, podgrevanje atmosfere nepoverenja i realno, predstavljaju moguće izvore konflikta. Pravo na pravdu u državama gde sudski postupci traju po dvadeset i više godina se ne može ni od strane najdobronamernijeg kritičara nazvati pravom. Uпитno je i pravo na ljudsko dostojanstvo u državama koje imaju više nezaposlenih nego zaposlenih, više posetilaca "narodnih kuhinja" nego posetilaca ugostiteljskih objekata, više posmatrača života nego aktivnih stvaralaca promena. Stanovnici država u kojima sindikati deluju kao produžena ruka političkih partija, teško da mogu računati na potpuno ostvarivanje prava koja smo svrstali u grupu prava solidarnosti, a zamisao jednakosti je kategorija dostižna samo nosiocima članskih karti političkih partija. Sa druge strane posmatrano, normativni prostor većine zapadno-balkanskih država je doveden do savršenstva i ne razlikuje se mnogo u pogledu garancija ljudskih prava i sloboda od bilo kog razvijenog evropskog zakonodavstva, što nas dovodi do ključnih pitanja: -Da li su države Zapadnog Balkana u svojim unutrašnjim pravnim porecima visoke standarde garancija ljudskih prava postavile iz razloga što su to stvarno želele i što je to bio cilj kojem su težile, ili je to samo mimikrija i deklarativno podržavanje određenog sistema vrednosti zarad kupovine jeftinih političkih poena na putu ka članstvu u Evropskoj Uniji? – Da li put iz socijalističko-jednopartijskog kolektivismu završava u nacionalističkom kolektivismu ili vodi do krajnjeg kolektiva slobodnih pojedinaca, ili je ovo pak samo utopijsko verovanje dobronamernog posmatrača? – Da li će ljudska prava i slobode na Zapadnom Balkanu dostići status kulturološkog obrasca ponašanja ili će i dalje ostati samo deo zvaničnih ideologija političkih elita? – Da li će, posmatrano iz perspektive običnog balkanskog čoveka, pravda i dalje stanovati u Strazburu i Hagu, ili će se doseliti i na balkanske prostore? Odgovore na ova pitanja daće vreme koje je pred nama.

PREGLED KORIŠĆENE I CITIRANE LITERATURE

1. Burgental T. *Međunarodna ljudska prava*, COLPI – Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997.
2. Dimitrijević V., Popović D., Papić T., Petrović V. *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2008.
3. Nelević N. *Ženski jezik u muškom svijetu*, Perjanik br. 11, Danilovgrad, 2006.
4. Petrović M. *Obaveza poštovanja standarda postavljenih Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda prilikom primene policijskih ovlašćenja*, Zbornik radova: "Pravo i forenzika u kriminalistici" Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2010.
5. Rudić M. *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2001.
6. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, <http://euobserver.com/>
7. *Instrumenti Saveta Evrope*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997.
8. *Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka*, Zbirka međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima II, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1996.
9. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, Zbirka međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima II, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1996.

HUMAN RIGHTS AS THE PARADIGM OF THE EUROPEAN IDENTITY

Abstract:

The consequences of the World War II on the European soil were some of the main causations for institutionalization of the endeavour to firmly establish a set of human rights. The European Convention for Protecting Human Rights and Freedoms, (Rome, 1950) had already highlighted its leitmotif "a strong faith in the basic freedoms that are foundations of justice and peace in the world..." , and conceived the development of a collective, European system of guaranties and protection of human rights and freedoms. This system, that was being built by the mechanisms of CESC and later on of OESC and EU, and numerous other, follows one uninterrupted thread: Rule of Law , and not Rule of Men. Indeed enough, Western Europe was bereaved of its last autocrats during 60's and 70's of the last century, it got rid of autocrats like Greek colonels and Spanish general Franco. Since these events Europe has been representing an area of an integral market, foreign politics and defence politics, monetary and custom system. What is more important and is less conspicuous, Europe has been becoming , in the greatest extent, an area for rule of law, respect and obedience to democratic principles that are necessary for the develo-

ment of systems of protection and reverence of human rights. The East of Europe, and especially the countries of former SFRJ find themselves in a particular paradox concerning the reverence of human rights: Since the times of socialism many international-law obligations that are related to human rights issues, were inherited. On the other hand, the violations and the inobservances of basic freedoms on the territory of former SFRJ, have been risen to the extent that may be claimed as anxious and something to be concerned about. To have European identity and to inherit its essential values means to exert an active approach considering the protection of human rights, in contrary to actual and non-feasible formal (declarative) approach that represents a heavy burden and the pattern of behaviour present inside most of the republics of former SFRJ. In this essay the basic assumptions of European system of human rights are portrayed, appreciating the aim of indicating the need for deference of a legal and valuation related order that is mostly responsible for providing the enactment and praxis of human rights and freedoms, consists of an efficient system of the protection, adequate instruments of monitoring and respectable evolution that established certain human rights of the latest generations in such a manner that it is still unfamiliar for the most of the world.

Key words: human rights, basic freedoms, European identity